

مطالعه تطبیقی قواعد حاکم بر حقوق اسناد الکترونیکی از منظر قوانین ایران، مقررات آنسیترال و حقوق فرانسه

*حمید ابهری *امیر مسعود فاطمیان *علیرضا حسنی ***محمد کی‌نیا

تاریخ دریافت: ۱۳۹۶/۰۸/۰۲ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۶/۰۹/۲۱

چکیده

سند الکترونیکی عبارت از داده پیامی است که در مقام دعوی یا دفاع قابل استناد باشد. مستفاد از قوانین مدنی و تجارت الکترونیکی ایران، سند الکترونیکی به سه نوع سند رسمی الکترونیکی، سند عادی الکترونیکی با امضای ساده و سند عادی الکترونیکی با امضای مطمئن تقسیم می‌شود. برخلاف قانون‌گذار فرانسه و آمریکا، قانون ایران تعریف صریحی از سند رسمی الکترونیکی ندارد و برای تعریف این نوع سند باید به تفسیر مقررات سنتی ناظر به اسناد کاغذی استناد کرد. این نوشتار به شیوه توصیفی-تحلیلی و با رویکردی تطبیقی ضمن بیان تعریف و اقسام اسناد الکترونیکی، تفاوت‌های سند مطمئن الکترونیکی با سند رسمی الکترونیکی را بررسی نموده، به نیاز کشور در این حوزه می‌پردازد و در ادامه به پیشنهادهای در زمینه تصویب قوانین موضوع اسناد رسمی الکترونیکی منتهی می‌گردد. در این مقاله دستاوردهای نظام حقوقی فرانسه، قوانین نمونه تجارت الکترونیکی و امضای الکترونیکی آنسیترال و قوانین موضوعه ایران مورد بررسی قرار گرفته است.

واژگان کلیدی: سند الکترونیکی، سند رسمی الکترونیکی، سند مطمئن الکترونیکی، سند ساده الکترونیکی، ارزش اثباتی

*دکترای حقوق خصوصی، استاد تمام گروه حقوق خصوصی دانشگاه مازندران (نویسنده مسئول)

hamid.abhary@gmail.com

**دانشجوی دکتری حقوق خصوصی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد سمنان، مدرس دانشگاه

Masoud.stu@gmail.com

***دکترای حقوق خصوصی، دانشیار گروه حقوق خصوصی، دانشکده حقوق دانشگاه آزاد اسلامی

واحد دامغان alireza332@yahoo.com

****دکترای حقوق خصوصی (گرایش حقوق اسناد و قراردادهای الکترونیکی) از دانشگاه ژان مولن

لیون ۳ فرانسه، مدرس دانشگاه

Kainiya ۷۴۳@yahoo.fr

مقدمه

سند از عهد باستان در میان ملل مختلف از جمله ایرانیان مورد استفاده قرار می‌گرفته است و قابلیت استناد به آن، ریشه در حقوق عرفی ایران پیش از اسلام و پس از آن دارد. در میان منابع فقهی، علیرغم اختلافی بودن موضوع پذیرش سند به عنوان ادله اثبات دعوا، دلایل و روایات متقنی مبنی بر اعتبار سند و قابلیت استناد و لزوم تحریر آن وجود دارد.^۱ مطابق حقوق ایران و سایر کشورها، اسناد از جمله مهم‌ترین دلایل و مدارک اشخاص در راستای اثبات و احقاق حقوقشان می‌باشد. علیرغم آنچه در باب اهمیت اسناد گفته شده است، ثبت رسمی اسناد اعم از عقود و ایقاع صرفاً از ابتدای تشکیل دادگستری نوین در آغاز سده حاضر مهم‌ترین و اساسی‌ترین مباحث حقوق مدنی به طور عام و حقوق ثبت به طور خاص بوده است و از این نظر حقوق ثبت اسناد یک رشته نوپاست. از طرفی تحولات ناشی از ظهور تکنولوژی جدید، حقوق اسناد را نیز تحت شعاع قرار داده و تحول و تغییر در روش‌ها و ایجاد چالش‌ها را موجب گردیده و به تناسب، موجبات وضع قوانین و تفسیر قواعد حقوقی را در پی داشته است. جهان به صورت دهکده‌ای درآمده و تجارت الکترونیکی جایگزین تجارت سنتی شده است. اسناد تجاری الکترونیکی قلب تجارت الکترونیکی و عمده‌ترین عنصر گسترش آن می‌باشند. با این همه، مفهوم سند الکترونیکی صرفاً مختص حقوق تجارت الکترونیکی و بانکداری الکترونیکی نیست و شامل اسناد عادی تنظیمی میان اشخاص و اسناد رسمی ثبت شده توسط دفاتر اسناد رسمی و سایر مامورین رسمی نیز می‌شود. نکته مهم این که ظهور تکنولوژی موجب بروز تغییر در ساختار دفاتر اسناد رسمی در جهان گردیده است و این تحولات، تصویب قوانین ویژه را می‌طلبد. بنابراین هر چند با تفسیر مقررات سنتی می‌توان برخی از این پدیده‌ها را قاعده‌مند کرد. اما در بسیاری

---

۱. محمد جواد ارسطا، اعتبار سند و تعارض آن با ادله دیگر در حقوق ایران و فقه امامیه، انتشارات جنگل، ۱۳۸۹، صص ۵ و ۴۳-۴۹

مطالعه تطبیقی قواعد حاکم بر حقوق اسناد الکترونیکی از منظر قوانین ایران.....۳

موارد خلاء قانونی در مواجهه با اقسام سند رسمی الکترونیکی و نحوه ثبت آنها لمس می‌گردد.

از عمده سوال‌هایی که ما در این مقاله به دنبال پاسخ گویی به آنها هستیم موارد زیر می‌باشند:

۱- با استقراء از قوانین مختلف مفهوم سند الکترونیکی و قوانین ناظر بر آن در حال حاضر چیست؟ در موارد نقصان و سکوت قانون، آیا قانون خارجی قابل اعمال است؟
۲- آیا قواعد مشترکی در خصوص اسناد الکترونیکی در حقوق ایران و حقوق سایر کشورها وجود دارد؟

۳- آیا تعاریفی که از سند به معنای عام و سند رسمی به طور خاص در قوانین مدنی و ثبتی ایران وجود دارد قابل تطبیق و اجرا در حقوق اسناد الکترونیکی هست؟ نحوه اعمال و اجرای سند الکترونیکی در کشورهای مورد مقایسه چگونه است؟ آیا قابل اجرا در کشور ایران نیز هست یا خیر؟

۴- آیا منظور از سند مطمئن الکترونیکی همان سند رسمی الکترونیکی است؟ در صورت تفاوت، وجوه افتراقی در چیست؟

لازم به ذکر است، حقوق اسناد الکترونیکی و به طور ویژه حقوق اسناد رسمی الکترونیکی از علوم نوینی می‌باشد که در راستای اصلاح فرآیندهای نظام ثبتی سازمان‌های ثبت اسناد و املاک و دفاتر اسناد رسمی تاثیر به سزایی دارد. بنابراین فارغ از آثار آکادمیک، دارای تاثیرات کاربردی فراوانی می‌باشد. از طرفی کمبود سابقه پژوهشی این رشته در کشور، وارداتی بودن آن، خلاء قانون‌گذاری و سابقه تحصیلی نگارندگان مقاله در زمینه حقوق خصوصی، حقوق سردفتری، حقوق ثبت اسناد و املاک و حقوق اسناد و قراردادهای الکترونیکی، مهم‌ترین انگیزه برای تحریر این مقاله می‌باشد. در این نوشتار سعی در تبیین مفهوم سند الکترونیکی از منظر قوانین داخلی و مقررات بین‌المللی و بررسی انواع اسناد مزبور اعم از عادی، رسمی، مطمئن، و وجوه افتراق و اشتراک آنها داریم و با بررسی مقررات و قوانین بین‌المللی و ملی از جمله مقررات

۴.....تحقیقات حقوقی تطبیقی ایران و بین‌الملل، سال دهم، شماره سی و هفتم، پاییز ۱۳۹۶

آنسترال و حقوق فرانسه به توصیف بنیان حقوقی جدیدی تحت عنوان سند رسمی الکترونیکی که در نظام حقوقی و ساختار ثبتي ما خلاء آن محسوس است، می‌پردازیم.

کلیات سند

سند در لغت به معنای «آنچه بدان اعتماد کنند، مدرک مستند» آمده،^۱ دهخدا نیز سند را «تکیه گاه و آنچه پشت بدو دهند» تعبیر نموده است.^۲ در تعریف حقوقی سند، حقوق دانان از تعریف لغوی سند چندان دور نشده‌اند، و سند را هر تکیه گاه و راهنمای مورد اعتماد دانسته‌اند که «بتواند اعتقاد دیگران را به درستی ادعا، جلب کند؛ خواه نوشته باشد یا گفته و اماره و اقرار»^۳ اما آنچه در قانون مدنی ایران به عنوان سند شناخته می‌شود در معنای خاص آن عبارت است از هر نوشته‌ای که قابل استناد باشد اعم از اعلام کتبی اشخاص، نظر کارشناس، صورت جلسه تحقیقات محلی، متن قوانین و آئین‌نامه‌ها و غیره. اما در معنای اخص یا در اصطلاح حقوقی، سند عبارت است از: «هر نوشته که در مقام دعوا یا دفاع قابل استناد باشد»^۴ بنابراین تعریف سند در اصطلاح حقوقی با «قید کتبی بودن» از مفهوم عام سند جدا گردیده است. قانون مدنی در ماده ۱۲۵۸ اسناد کتبی را از به ترتیب درجه اهمیت بعد از اقرار در رتبه دوم ادله اثبات دعوا دانسته است^۵ و در ماده ۱۲۸۴ همان قانون در مقام تعریف سند مقرر می‌دارد: «سند عبارت است از هر نوشته که در مقام دعوی یا دفاع قابل استناد باشد». بنابراین نوشته در صورتی سند محسوب می‌گردد که به منظور انشای عمل حقوقی و یا اعلام واقعه

۱. حسن عمید، فرهنگ عمید، جلد دوم، انتشارات امیرکبیر، ۱۳۷۴، ص ۱۴۶۸؛ محمد معین، فرهنگ فارسی معین، معین، جلد دوم، انتشارات امیرکبیر، ۱۳۷۵، ص ۱۹۲۹
۲. علی اکبر دهخدا، فرهنگ متوسط دهخدا، انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۸۵، ص ۱۷۱۵
۳. ناصر کاتوزیان، اثبات و دلیل اثبات، جلد اول، نشر میزان، ۱۳۸۴، ص ۲۷۵
۴. سید جلال الدین مدنی، ادله اثبات دعوی، انتشارات گنج دانش، ۱۳۷۶، ص ۸۰
۵. ماده ۱۲۵۸ - دلایل اثبات دعوی از قرار ذیل است: ۱- اقرار ۲- اسناد کتبی ۳- شهادت ۴- امارات ۵-

مطالعه تطبیقی قواعد حاکم بر حقوق اسناد الکترونیکی از منظر قوانین ایران..... ۵

حقوقی تنظیم شده باشد. همچنین نوشته بودن، قابلیت استناد بودن در مقام دعوی یا دفاع و داشتن امضا یا اثر انگشت یا مهر از ارکان یک سند می‌باشند.

باستناد ماده ۱۲۸۶ قانون مدنی، اسناد به دو دسته عادی و رسمی تقسیم می‌شوند. وجه تمایز و افتراق این دو نوع سند، در توان اثباتی و ثبوتی حق، در تبعیت از قوانین شکلی، از حیث شکل و تشریفات تنظیم، از نظر توان اثبات و امکان اظهار انکار و تردید، از حیث توان و قدرت اجرای آن بدون نیاز به حکم دادگاه، می‌باشند. تعریف سند رسمی در قانون مدنی اعم از تعریف این قسم از سند در قانون ثبت اسناد و املاک می‌باشد. ماده ۱۲۸۷ قانون مدنی، مصادیق سند رسمی را احصا کرده و قانونگذار هر سندی را که جزء یکی از این موارد باشد را به عنوان سند رسمی مورد پذیرش دانسته است. این موارد عبارتند از: ۱) اسنادی که در اداره ثبت اسناد و املاک تنظیم (ثبت) شده باشند، ۲) اسنادی که در دفاتر اسناد رسمی تنظیم (ثبت) شده باشند و ۳) اسنادی که نزد سایر مأمورین رسمی در حدود صلاحیت آن‌ها و بر طبق مقررات قانونی تنظیم شده باشند. از طرفی به موجب مقررات ثبتی، سند رسمی فقط اسنادی را شامل می‌شود که با رعایت مقررات قانونی در دفاتر اسناد رسمی تنظیم و ثبت شده باشند. به بیان دیگر آن دسته از اسناد رسمی در حقوق ثبت معتبر شمرده می‌شوند و قابلیت ترتیب اثر دارند که در دفاتر مذکور تنظیم شده باشند.^۱

در حقوق فرانسه اصولاً صفت «رسمی» در زبان عمومی آن چیزی را ترسیم می‌کند که واقعی است و نمی‌توان صحت آن را انکار نمود و در باب ارائه و مقابله با یک کذب، آن را مورد انکار قرار داد. ریشه یونانی «رسمیت»، کلمه (authentikos) اُتانتیکو، است که عنصر فرعی دیگری را به این مفهوم اضافه می‌کند: عنوان «رسمی» عنوانی است که خود به خود از طریق ماهیت و اقتدار ذاتی اش عمل می‌کند.^۲ از نظر

۱. داریوش بهرامی، حقوق ثبت املاک در ایران، چاپ دوم، انتشارات بنیاد حقوقی میزان، ۱۳۹۳، ص

۲. KAINIYA, Mohammad. (۲۰۰۸). LA SIGNATURE ELECTRONIQUE, Mémoire pour le master ۲ de droit notariat. Université Jean-Moulin Lyon III,

۶.....تحقیقات حقوقی تطبیقی ایران و بین‌الملل، سال دهم، شماره سی و هفتم، پاییز ۱۳۹۶

حقوقی، قانون مدنی پیشین فرانسه معنای روشنی را از سند رسمی در ماده ۱۳۱۷ ارائه می‌کند، این تعریف در اصلاح قانون مدنی سال ۲۰۱۶ در ماده ۱۳۶۹ مورد پذیرش قرار گرفته است. در این ماده آمده است: «سند رسمی، سندی است که توسط مأمورین رسمی که حق تنظیم آن را دارند در مکانی که سند در آن تنظیم می‌شود و با رعایت تشریفات قانونی، تنظیم می‌شود...»^۱. در کشور فرانسه، سند تنظیمی نزد سردفتر برترین «دلیل کتبی»^۲ است، دلیلی از پیش تهیه شده همراه با امتیازات منحصر بفرد آن.^۳ این نوع از اسناد براساس ماده ۱۳۶۹ قانون مدنی ۲۰۱۶ فرانسه تنظیم می‌شوند.^۴

p. ۶۶

۱. Art ۱۳۶۹- Art ۱۳۱۷ du code civil français : «L'acte authentique est celui qui a été reçu, avec les solennités requises, par un officier public ayant compétence et qualité pour instrumenter»

Art ۱۳۱۷ du code civil français : « L'acte authentique est celui qui a été reçu par officiers publics ayant le droit d'instrumenter dans le lieu où l'acte a été rédigé, et avec les solennités requises .

Il peut être dressé sur support électronique s'il est établi et conservé dans des conditions fixées par décret en Conseil d'Etat. »

۲. La preuve littéral:

La preuve littérale est définie par l'article ۱۳۱۶ du Code civil, « la preuve littérale, ou preuve par écrit, résulte d'une suite de lettres, de caractères, de chiffres ou de tous autres signes ou symboles dotés d'une signification intelligible, quels que soient leur support et leurs modalités de transmission ». La preuve littérale est donc un écrit papier ou électronique (depuis la loi du ۱۳ mars ۲۰۰۰ portant adaptation du droit de la preuve aux technologies de l'information et relative à la signature électronique).dont la valeur probante est équivalente à deux conditions : L'auteur doit être identifié (signature...) et l'écrit doit être conservé dans les conditions de nature à en garantir l'intégrité. Il existe deux sortes de preuve littérale : les actes authentiques et les actes sous seing privé.

۳. Henri, léon et Jean MAZEAUD, Leçons de droit civil, Quatrième édition par Michel de JUGLART, ۱۹۶۷. Premier volume, n ۱۵۵, p.۱۵۵

۴. KAINIYA, Mohammad. (۲۰۰۸).LA SIGNATURE ÉLECTRONIQUE, Mémoire pour le master ۲ de droit notariat. Université Jean-Moulin Lyon III, p. ۷۷

بر اساس بند اول ماده ۱۳۱۹ قانون مدنی پیشین فرانسه، که مقرر می‌دارد: «سند رسمی، به قراردادی که حاوی آن است، برای طرفین معامله، وراثت آنها و یا افراد ذی‌نفع، اعتبار کامل می‌بخشد». بر طبق مواد ۱۳۱۹ و ۱۳۲۰ قانون مدنی این کشور، سند رسمی به عنوان دلیل قاطع دعوا حتی بر اعلامات ضمنی نیز در صورتی که ارتباط مستقیم با مفاد سند داشته باشند، حاکم خواهد بود. ریشه لاتین این عنوان

سند الکترونیکی

رکن نوشته بودن سند چنان توصیف شده که نوشته، در حکم عَرَضی است که بر موضوعی عارض می‌شود و موضوع این عَرَض، می‌تواند هر چیزی باشد که بر روی آن نوشته نقش بسته باشد؛ کاغذ، چوب، آهن، سنگ و یا هر ماده دیگری که قابل پذیرفتن نقش باشد می‌تواند معروض نوشته باشد یعنی جسمی باشد که روی آن نوشته نقش بندد.^۱

۱. تعریف سند الکترونیکی در حقوق ایران، مقررات آنسیترال و حقوق فرانسه

برخلاف حقوق فرانسه، در متن قوانین کشور ایران واژه «سند الکترونیکی» دیده نمی‌شود. بنابراین برای تعریف سند الکترونیکی باید اقدام به تفسیر مقررات سنتی ناظر به اسناد کاغذی و ترکیب آن با مفاهیم نوین و موجود در قانون نمود، یا به عبارتی دیگر برای تعریف سند الکترونیکی باید با در نظر گرفتن مفاهیم حقوق اسناد سنتی، به ماهیت ابزارهای نوین بکار گرفته شده در تبادلات الکترونیکی مراجعه نمود.^۲

در حقوق اسناد الکترونیکی، همه دلایل الکترونیکی به صورت داده پیام هستند. «داده پیام» از مفاهیم نوظهوری است که با پیدایش ابزارهای نوین ارتباطی معرفی شده است. بند الف ماده ۲ قانون تجارت الکترونیکی ایران در تعریف آن بیان می‌دارد: «داده پیام، هر نمادی از واقعه، اطلاعات یا مفهوم است که با وسایل الکترونیکی، نوری و یا فناوری‌های جدید اطلاعات، تولید، ارسال، دریافت، ذخیره یا پردازش می‌شود».

(Scripta publica probant se ipsa) می‌باشد. این عنوان، عنوانی است که به سختی می‌توان آن را رد کرد. برای این که، این امر، اعمال شیوه الزام آور ثبت اشتباه را به دنبال دارد (ماده ۳۰۳ قانون آیین دادرسی جدید فرانسه)

۱. حسینقلی، حسینی نژاد ادله اثبات دعوا، چاپ اول، نشر میزان، ۱۳۷۴، ص ۶۱

۲. KAINIYA, Mohammad. (۲۰۱۱). La dématérialisation des actes et conventions (de l'expérience française à sa réception par le droit iranien?), Thèse de doctorat. Université Jean-Moulin Lyon^۳, p. ۱۰۶

۸.....تحقیقات حقوقی تطبیقی ایران و بین‌الملل، سال دهم، شماره سی و هفتم، پاییز ۱۳۹۶

عبارت «نماد» مندرج در متن قانون عبارتی نامفهوم در فناوری اطلاعات و علوم کامپیوتر است و بهتر بود قانونگذار همانند قانون نمونه امضای الکترونیکی آنسیترال از عبارت «داده» یا «اطلاعات» استفاده می‌نمود.^۱ همچنین داده مفهومی عام است و شامل متن، تصویر، صدا، انیمیشن، کد و .... می‌شود. با این اوصاف نوشته الکترونیکی داده پیام است، و سند الکترونیکی نیز یک نوشته الکترونیکی است که در مقام دعوی یا دفاع قابل استناد باشد. بنابراین داده پیامی که حائز ارکان یک سند به معنای خاص آن باشد، یک سند الکترونیکی است، یعنی: ۱- نوشته باشد. ۲- دارای قابلیت استناد در مقام دعوی یا دفاع باشد. ۳- امضا شده باشد.^۲

حقوق فرانسه به عنوان طلایه دار نظام حقوقی مبتنی بر نوشته، پیشگام در تعریف سند الکترونیکی و سند رسمی الکترونیکی است. حقوق فرانسه بموجب قانون ۱۳ مارس ۲۰۰۰، مفهوم نوشته را کاملاً انتزاعی توصیف کرده است و آن را مجموعه‌ای از علامت‌ها، صرف نظر از قالب و نحوه انتقال آن‌ها دانسته است.^۴

---

۱. Article ۲. (c) "Data message" means information generated, sent, received or stored by electronic, optical or similar means including, but not limited to, electronic data interchange (EDI), electronic mail, telegram, telex or telecopy;

۲. در باب در حکم نوشته بودن داده پیام، ماده ۶ قانون تجارت الکترونیکی ایران بیان می‌دارد «هرگاه وجود یک نوشته از نظر قانون لازم باشد، داده پیام در حکم نوشته است». همچنین تولید و ارسال کننده داده پیام، آن را با امضای الکترونیکی (Electronic Signature) که عبارت است از هر نوع علامت منضم شده یا به نحو منطقی متصل شده به داده پیام که برای شناسایی امضا کننده داده پیام مورد استفاده قرار می‌گیرد، امضا می‌نماید (KAINIA, ۲۰۰۸, p. ۳). بند ۱ ماده ۲ این دستورالعمل اتحادیه اروپا در زمینه امضای الکترونیکی به تعریف امضای الکترونیکی پرداخته و اعلام می‌دارد: «امضای الکترونیکی داده‌ای است که به شکل الکترونیکی، به سایر داده‌های الکترونیکی ضمیمه و یا منطقی متصل است و به عنوان روشی برای اثبات هویت به کار می‌رود» (۱,۲ §: Directive ۱۹۹۹). مطابق قانون تجارت الکترونیکی ایران در صورتی که قانون، وجود امضا را لازم بداند امضای الکترونیکی مکفی است، به شرطی که نوشته مورد نظر، الکترونیکی باشد (ق.ت.ا. ۱۳۸۲: م ۱).

۳. La loi n° ۲۰۰۰-۲۳۰ du ۱۳ mars ۲۰۰۰ Adoptée par le Parlement français

۴. مهدی، کی‌نیا، امضای الکترونیکی منطبق با حقوق فرانسه، نشر میزان، ۱۳۸۸، ص ۷۷

مطالعه تطبیقی قواعد حاکم بر حقوق اسناد الکترونیکی از منظر قوانین ایران.....^۹

در اصلاح قانون مدنی سال ۲۰۱۶ فرانسه موادی به طور ویژه در جهت تعریف و پذیرش الکترونیکی بودن اسناد وضع و تصویب گردید. ماده ۱۳۶۵ قانون موصوف در جهت تعریف نوشته مقرر می‌دارد: «نوشتن شامل دنباله‌ای از حروف، کاراکترها، اعداد و یا هر نشانه و یا علامت با معنای دیگری، بر روی هر رسانه است»^۱ و در ادامه این قانونگذار فرانسوی ضمن پذیرش صریحه اصل برابری نوشته الکترونیکی و سنتی در ماده ۱۳۶۶ به صراحت اعلام می‌نماید: «ارزش اثباتی نوشته الکترونیکی مشروط به رعایت صحیح و ایمن شرایط صدور و نگهداری همانند نوشته کاغذی است»^۲.

بند ۷ از ماده ۲ قانون یکنواخت مبادلات الکترونیکی ایالات متحده آمریکا سند الکترونیکی را «سند تولید، ارسال، مبادله و یا ذخیره شده از طریق وسایل الکترونیک دانسته است»^۳. در قانون نمونه امضای الکترونیکی آنسیترال نیز در تعریف داده پیام به عنوان نوشته الکترونیکی مقرر گردیده: «داده پیام عبارت است از اطلاعاتی که با وسایل الکترونیکی، نوری یا مشابه از جمله مبادله الکترونیکی داده‌ها، پست الکترونیکی، تلگراف، تلکس، تولید، ارسال یا دریافت و یا ذخیره می‌شود و از طرف خود یا کسی که از جانب او نمایندگی دارد عمل می‌کند» (UNCITRAL ۲۰۰۱: §۲.C). ماده ۲ قانون نمونه تجارت الکترونیکی آنسیترال نیز در تعریفی مشابه با قانون نمونه امضای الکترونیکی دارد.

بنابراین با استفاده از تعاریف بالا می‌توان سند الکترونیکی را این گونه تعریف کرد: «سند الکترونیکی عبارت است از نوشته‌ای که از طریق وسایل الکترونیکی تولید، ارسال، دریافت و ذخیره شده و در مقام دعوی یا دفاع قابل استناد باشد».

۱. Art ۱۳۶۵- L'écrit consiste en une suite de lettres, de caractères, de chiffres ou de tous autres signes ou symboles d'une signification intelligible, quel que soit leur support.

۲. Art ۱۳۶۶- L'écrit électronique a la même force probante que l'écrit sur support papier, sous réserve que puisse être dûment identifiée la personne dont il émane et qu'il soit établi et conservé dans des conditions de nature à en garantir l'intégrité.

۳. Art ۲. (۷) "Electronic record" means a record created, generated, sent, communicated, received, or stored by electronic means.

اقسام سند الکترونیکی

قانونگذار ایران در قانون تجارت الکترونیکی مصوب ۱۳۸۲ در مقام بیان انواع اسناد الکترونیکی برنیامده است، اما با توجه به طبقه بندی پذیرفته شده در قانون مدنی راجع به اسناد سنتی، می توان اسناد الکترونیکی را واجد قابلیت تفکیک به دو نوع اسناد الکترونیکی عادی و رسمی دانست و با بررسی قانون تجارت الکترونیکی نیز می توان ادعا نمود که اسناد عادی نیز خود به دو دسته اسناد عادی مطمئن و غیر مطمئن تقسیم می گردند.

۱. سند رسمی الکترونیکی

جهت تعریف سند الکترونیکی در ایران بعلت عدم تعریف صریحی از آن در متن قوانین، ناچار به مراجعه به قوانین سنتی موجود در باب اسناد رسمی هستیم و با تلفیق مفاهیم مزبور با تحولات الکترونیکی، سند رسمی الکترونیکی را تعریف می نماییم. مطابق ماده ۱۲۸۷ قانون مدنی، «اسنادی که در اداره ثبت اسناد و املاک و یا دفاتر اسناد رسمی یا در نزد سایر مأمورین رسمی در حدود صلاحیت آنها و بر طبق مقررات قانونی تنظیم شده باشد، رسمی است». از این ماده قانونی و مفهوم داده پیام و قواعد حقوقی حاکم بر آن می توانیم چنین استفاده کنیم که سند رسمی الکترونیکی نیز سندی الکترونیکی است که نزد مامور صالح با رعایت مقررات قانونی تنظیم و ثبت گردد و یا به عبارتی دیگر سند رسمی الکترونیکی، سندی رسمی است که به صورت الکترونیکی تنظیم و ثبت گردد.

همان طور که گفته شد، مطابق حقوق ثبت اسناد و املاک، در تنظیم اسناد رسمی حتی به صورت الکترونیکی نیز نقش سردفتر اسناد رسمی مهم و غیر قابل حذف می باشد. بنابراین این تنظیم شدن اسناد نزد مأمورین رسمی و در حوزه صلاحیت ایشان و طبق قانون بودن آنها است که به سند رسمیت می بخشد و نه الکترونیکی و غیر الکترونیکی بودن آن. زیرا که سند رسمی همه اعتبار و امتیازهای خود را از دخالت

مطالعه تطبیقی قواعد حاکم بر حقوق اسناد الکترونیکی از منظر قوانین ایران..... ۱۱

مامور رسمی و رعایت قوانین و مقررات در تنظیم آن به دست می‌آورد. مامور رسمی، ناظر و شاهد ممتازی است که قانون برای ثبت وقایع و احراز سمت و راهنمایی اشخاص و رعایت مقررات قانونی گمارده است و امضای او هرگونه تردید را نسبت به صحت وقوع عمل حقوقی و انتساب آن، از بین می‌برد.^۱ لذا اگر سند طبق مقررات تنظیم نگردد و یا نزد مامورین رسمی و خارج از حدود اختیارات آن‌ها تنظیم گردد، از اعتبار اسناد رسمی ساقط می‌شوند و همچنین سندی که مطابق قوانین به ثبت رسیده، رسمی است و تمام محتویات و امضاهای مندرجه در آن معتبر خواهد بود مگر این که مجعولیت آن سند ثابت شود.^۲ اگرچه سردفتر نه متعهد سند است و نه متعهدله، نه ایقاع کننده است و نه طرف ایقاع، نه مقرر است و نه مقررله، نه موصی له و نه وصی.^۳ قانونگذار فرانسه ضمن پذیرش الکترونیکی بودن اسناد (ماده ۱۳۶۹ قانون مدنی سال ۲۰۱۶)،^۴ با وسواس و دقت زیاد حضور سردفتر را جدای از این که سند الکترونیکی باشد یا کاغذی، اجتناب ناپذیر دانسته است.^۵ بنابراین قانونگذار فرانسه^۶ اولین و تنها قانونگذاری است که سند رسمی الکترونیکی را به رسمیت شناخته است.^۷

۱. ناصر کاتوزیان، پیشین، ص ۲۹۱

۲. حمید آدابی، حقوق ثبت تخصصی، چاپ دوم، انتشارات جنگل، ۱۳۸۸، ص ۱۷۴

۳. احمدعلی حمیتی واقف، حقوق ثبت، چاپ دوم، نشر حقوقدان- دانش نگار، ۱۳۸۴، ص ۷۶

۴. Art ۱۳۶۹ du code civil francais «Il peut être dressé sur support électronique s'il est établi et conservé dans des conditions fixées par décret en Conseil d'État.»

۵. REYNIS, Bernadrd, Notariale est reconnue sécurisée : une avancée majeure, Répertoire du notariat, Defrénois, ۳۰ octobre ۲۰۰۷ n°۲۰. P ۱۴۱۱

قانونگذار فرانسه در راستای به رسمیت شناختن سند رسمی الکترونیکی در پایان بند اول ماده ۴-۱۳۱۶ قانون مدنی پیشین بیان می‌داشت: «... زمانی که امضای مزبور (امضای الکترونیکی) توسط مامور دولتی صورت می‌گیرد، آن امضا به سند رسمیت می‌بخشد». این تعریف در ابتدای ماده ۱۳۶۹ قانون مدنی ۲۰۱۶ مورد پذیرش واقع گردیده است.

۶. Mohammad KAINIYA, ۲۰۱۱, Ibid p. ۶۵

۷. محمد کی نیا، پیشین، صص ۶۲-۶۳

۱۲.....تحقیقات حقوقی تطبیقی ایران و بین‌الملل، سال دهم، شماره سی و هفتم، پاییز ۱۳۹۶

هم چون قانونگذار ایران که در ماده ۱۲۸۷ قانون مدنی، سند رسمی را تعریف نموده بود، قانونگذار فرانسوی نیز در صدر ماده ۱۳۶۹ قانون مدنی سال ۲۰۱۶ خود (همانند ماده ۱۳۱۷ قانون مدنی پیشین) سند رسمی را به این شکل نموده است: «سند رسمی، سندی است که توسط مأمورین رسمی که حق تنظیم آن را دارند در مکانی که سند در آن تنظیم می‌شود و با رعایت تشریفات قانونی، تنظیم می‌شود».^۱ حقوقدانان و قانونگذاران این کشور در اقدامی هوشمندانه با مبنا قرار دادن زمینه الکترونیکی، استفاده از سند را محدود به اسناد تجاری نمودند و دایره شمول آن را به اسناد رسمی وسعت دادند. قانونگذار فرانسه در سال ۲۰۱۶ همانند اقدامی که در حالتی مشابه و به موجب قانون شماره ۲۳۰-۲۰۰۰ مورخ ۱۳ مارس ۲۰۰۰ با الحاق بند دومی به ماده ۱۳۱۷ قانون مدنی خود، سند رسمی الکترونیکی را تعریف نموده و به رسمیت شناخته بود، صراحتاً در قسمت دوم ماده ۱۳۶۹ قانون مدنی اصلاحی (سال ۲۰۱۶) نیز تنظیم و ثبت سند بصورت الکترونیکی را مورد پذیرش قرار داده^۲ و مقرر می‌دارد:

«این سند (رسمی) می‌تواند به صورت الکترونیکی تنظیم شود، مشروط به آن که مطابق شرایط مقرر، در آئین‌نامه شورای دولتی، تنظیم و نگهداری شود».^۳ جمله پایانی بند اول از ماده ۴-۱۳۱۶ همین قانون نیز بیان می‌دارد: «...امضای صورت گرفته به وسیله مأمور رسمی، وصف رسمی بودن را به سند اعطا می‌کند».^۴

۱. Art ۱۳۶۹ (۲۰۱۶): L'acte authentique est celui qui a été reçu, avec les solennités requises, par un officier public ayant compétence et qualité pour instrumenter

Art ۱۳۱۷ »L'acte authentique est celui qui a été reçu par officiers publics ayant le droit d'instrumenter dans le lieu où l'acte a été rédigé, et avec les solennités requise

۲. Mohammad KAINIYA, ۲۰۱۱, Ibid p. ۶۴

۳. Art ۱۳۶۹-۲ : ... Il peut être dressé sur support électronique s'il est établi et conservé dans des conditions fixées par décret en Conseil d'Etat

Art ۱۳۱۷-۲: Il peut être dressé sur support électronique s'il est établi et conservé dans des conditions fixées par décret en Conseil d'Etat.»

۴. Quand elle est apposée par un officier public, elle confère l'authenticité à l'acte.»

مطالعه تطبیقی قواعد حاکم بر حقوق اسناد الکترونیکی از منظر قوانین ایران.....۱۳

همچنین قانونگذار مزبور تعیین شرایط و چگونگی تنظیم سند رسمی و نگهداری آن را به شورای دولتی آن کشور می‌سپارد و شورای دولتی فرانسه نیز در در آئین‌نامه شماره ۲۷۲-۲۰۰۱ مورخ ۳۰ مارس ۲۰۰۱^۱ با تعریف امضای الکترونیکی و شرایط امضای امضای الکترونیکی مطمئن زیرساخت تعریف سند رسمی الکترونیکی را بنا نهاد و در ادامه در آئین‌نامه شماره ۹۷۳-۲۰۰۵ مورخ ۱۰ اوت ۲۰۰۵^۲ به طور تخصصی و ویژه، به نحوه اجرایی کردن سند رسمی الکترونیکی و شرایط نگهداری آن پرداخت.^۳

۲. سند الکترونیکی دارای امضای مطمئن

اسناد الکترونیکی که بدون حضور مأمور رسمی یا خارج از حدود صلاحیت آن‌ها تنظیم می‌شود سند عادی الکترونیکی محسوب می‌شوند و از آثار و مزایای سند رسمی بی بهره هستند. بنابراین سند الکترونیکی مطمئن بنا به کیفیت صدور در زمره اسناد عادی الکترونیکی قرار می‌گیرند، اما مستفاد از قانون تجارت الکترونیکی ایران وصف مطمئن بودن در اصل چند ویژگی مهم را برای سند الکترونیکی به ارمغان می‌آورد از جمله این که صدور سند از منتسب الیه محرز می‌باشد و نسبت به موجودیت کامل و بدون تغییر آن اطمینان کامل وجود دارد. از این رو اسناد عادی الکترونیکی با امضای مطمئن یا سند الکترونیکی مطمئن یا داده پیام مطمئن، داده پیامی است که صحت صدور امضای الکترونیکی آن توسط امضاکننده سند از جانب مرجع صلاحیتدار قانونی که در ایران بدان «دفاتر خدمات صدور گواهی امضای الکترونیکی» گفته می‌شود، تایید و با رعایت یک سامانه اطلاعاتی مطمئن ذخیره می‌شود و هنگام لزوم در دسترس می‌باشد.

۱. Le décret n°۲۰۰۱-۲۷۲ du ۳۰ mars ۲۰۰۱ Le gouvernement français a approuvé

۲. Le décret n° ۲۰۰۵-۹۷۳ du ۱۰ août ۲۰۰۵ Le gouvernement français a approuvé

۳. مهدی، کی نیا، پیشین، صص ۲۱-۲۴

۱۴.....تحقیقات حقوقی تطبیقی ایران و بین‌الملل، سال دهم، شماره سی و هفتم، پاییز ۱۳۹۶

ایجاد دفاتر صدور گواهی امضای الکترونیکی برای شناسایی هویت طرفین در مبادلات الکترونیکی است. در همین راستا ماده ۱۶ قانون تجارت الکترونیکی بیان می‌دارد: «هر داده پیامی که توسط شخص ثالث مطابق با شرایط ماده (۱۱)^۱ این قانون ثبت و نگهداری می‌شود، مقرون به صحت است» بنابراین صحت انتساب داده پیام مطمئن و امضای الکترونیکی مطمئن به فرد صادر کننده آن و لزوم تصدیق آن از سوی مرجع صالح رسمی، امری است که اهمیت آن غیرقابل انکار است. بنابراین یکی از شرایط برقراری ارتباط امن، حصول اطمینان در خصوص هویت امضاکننده است. به این منظور مراجعی با نام «دفاتر خدمات صدور گواهی الکترونیکی» در قانون تجارت الکترونیکی ایران و نیز در قانون نمونه آنسیترال (۲۰۰۱) پیش‌بینی شده است. امضای الکترونیکی و داده پیام مطمئن به موجب ماده ۱۴ قانون تجارت الکترونیکی، «در حکم اسناد معتبر و قابل استناد» در مراجع قضایی و حقوقی است و مطابق ماده ۱۵ همان قانون نسبت به داده پیام مطمئن و امضای الکترونیکی مطمئن، «انکار و تردید مسموع نیست و تنها می‌توان ادعای جعل» مطرح کرد.

۳. سند الکترونیکی با امضای ساده

نوع دیگری از اسناد عادی، اسنادی هستند که با امضای الکترونیکی ساده، امضای می‌شوند. امضای الکترونیکی ساده، آن امضایی است که شرایط امضای الکترونیکی مطمئن را دارا نباشد ولی از مصادیق مفهوم امضای الکترونیکی مقرر در بند "ی" ماده ۲ ق.ت.ا و بند "الف" ماده ۲ قانون نمونه‌ی امضای الکترونیکی آنسیترال (۲۰۰۱) محسوب می‌شود (UNCITRAL ۲۰۰۱: §۲.a). بعبارتی دیگر امضای الکترونیکی ساده را می‌توان مانند امضای دستی در اسناد عادی تعبیر کرد و مصادیقی از آن شامل نام شخص در ذیل یک نامه الکترونیکی یا یک امضای اسکن شده در یک سند الکترونیکی، یا امضاها بیومتریک و غیره، می‌باشد. البته واضح است که ارزش اثباتی

---

۱. ماده ۱۱ ق.ت.ا- سابقه الکترونیکی مطمئن عبارت از «داده پیام»ی است که با رعایت شرایط یک سیستم اطلاعاتی مطمئن ذخیره شده و به هنگام لزوم در دسترس و قابل درک است.

مطالعه تطبیقی قواعد حاکم بر حقوق اسناد الکترونیکی از منظر قوانین ایران.....۱۵

این نوع امضا کمتر از امضای الکترونیکی مطمئن است اما این به آن معنا نیست که ابدا ارزش اثباتی نداشته باشد.

درخصوص قابل پذیرش بودن امضای الکترونیکی ساده به عنوان امضا در مبادلات الکترونیکی از اطلاق ماده ۷ ق.ت.ا که مقرر می‌دارد: «هرگاه قانون، وجود امضا را لازم بداند امضای الکترونیکی مکفی است» می‌توان استفاده نمود. ماده ۱۳ این قانون ت.ا.ا درباره «ارزش اثباتی داده پیام» بیان می‌دارد: «به طور کلی ارزش اثباتی داده پیام‌ها، با توجه به عوامل مطمئن از جمله تناسب روش‌های ایمنی به کار گرفته شده با موضوع و منظور مبادله داده پیام‌ها تعیین می‌گردد». از اطلاق ماده ۱۳ ق.ت.ا. می‌توان استنباط کرد که ارزش اثباتی این نوع امضا به میزان اطمینان روش‌های ایمنی به کار گرفته شده با توجه به اهمیت موضوع و منظور مبادله داده پیام بستگی دارد.

مقایسه سند الکترونیکی مطمئن با سند رسمی الکترونیکی:

برای بررسی تفاوت‌های این دو نوع از اسناد، در ابتدا باید به تشکیلات صدور و سپس به نحوه صدور هر یک از اسناد پرداخته و در نهایت جایگاه هر یک از آن‌ها را تبیین کنیم.

۱- تشکیلات صدور

در حقوق ایران، نهادی که متولی تنظیم و ثبت اسناد رسمی می‌باشد، دفاتر اسناد رسمی بوده و برای تعریف دفترخانه می‌توان به مواد ۲۲ نظامنامه دفاتر اسناد رسمی مصوب ۱۳۱۶ و ماده ۱ قانون دفاتر اسناد رسمی و قانون سردفتران و دفتریان مصوب ۱۳۵۴ اشاره نمود. در ماده ۱ قانون دفاتر سال ۵۴ آمده است: «دفترخانه اسناد رسمی واحد وابسته به وزارت دادگستری است و برای تنظیم ثبت اسناد رسمی طبق قوانین و مقررات مربوط تشکیل می‌شود سازمان و وظایف دفترخانه تابع قوانین و نظامات راجع

۱۶.....تحقیقات حقوقی تطبیقی ایران و بین‌الملل، سال دهم، شماره سی و هفتم، پاییز ۱۳۹۶

به آن است»^۱ دفترخانه دارای شخصیت حقوقی بوده و جزء اشخاص حقوقی حقوق عمومی تلقی می‌شود.

در حقوق فرانسه نیز سردفتر اسناد رسمی، مامور رسمی است که کار رسمیت بخشیدن به اسناد و قراردادهای اشخاص را برعهده دارد. در این کشور، سردفتران تحت حوزه مسئولیت مقام وزیر دادگستری قرار دارند و انتصاب آن‌ها از طریق صدور ابلاغ انجام می‌شود. سردفتر در فرانسه دارای یک مقام رسمی دولتی است که تنظیم همه اسناد و قراردادهای و نگهداری در امانت اسناد با سردفتر است.^۲

اما در خصوص اسناد الکترونیکی مطمئن باید گفت، حضور مامور رسمی در تنظیم سند و مطابقت با قوانین و رعایت تشریفات یک سند رسمی ملاک تعیین این نوع سند نیست و در واقع سند امضا شده به وسیله امضای مطمئن سندی عادی محسوب می‌شود، اما به لحاظ حقوقی، ویژگی‌های امضای الکترونیکی مطمئن این اسناد را سایر اسناد عادی الکترونیکی متمایز می‌نماید. مهمترین اثر امضاء الکترونیکی مطمئن اثبات رابطه سند با کسی است که امضاء به او نسبت داده شده است، که این مهم با گواهی الکترونیکی صورت می‌پذیرد. ماده ۱۶ قانون تجارت الکترونیکی در این باب می‌گوید: «هر داده پیامی که توسط شخص ثالث مطابق ماده (۱۱)^۳ این قانون ثبت نگهداری می‌شود، مقرون به صحت است». بنابراین صحت انتساب داده پیام مطمئن و امضای الکترونیکی مطمئن به فرد صادر کننده آن و لزوم تصدیق آن از سوی مرجع ثالث و صالح رسمی، امری است که اهمیت آن غیرقابل انکار است. این مرجع ثالث در باب

۱. البته با پیروزی انقلاب اسلامی در ایران و تغییر قانون اساسی، بر طبق مواد ۱۵۶ و ۱۵۷ این قانون مصوب ۱۳۵۸ و اصلاح ماده ۱۵۷ در سال ۱۳۶۸، مسئولیت‌های وزیر دادگستری به رئیس قوه قضائیه محول گردید.

۲. وجهه محسنی محسنی؛ حسین شریعت کرمانی، مطالعه تطبیقی ساختار و وظایف دفاتر اسناد رسمی در ایران و فرانسه، انتشارات نگاه بینه، ۱۳۹۳، ص ۱۰۹

۳. ماده ۱۱ ق.ت.ا. سابقه الکترونیکی مطمئن عبارت از (داده پیام)ی است که با رعایت شرایط یک سیستم اطلاعاتی مطمئن ذخیره شده و به هنگام لزوم در دسترس و قابل درک است.

مطالعه تطبیقی قواعد حاکم بر حقوق اسناد الکترونیکی از منظر قوانین ایران.....۱۷

دوم قانون تجارت الکترونیکی ایران و قانون نمونه امضای الکترونیکی آنسیترا (۲۰۰۱) اصطلاحاً «دفاتر خدمات صدور گواهی الکترونیکی»^۱ یا «دفاتر خدمات الکترونیکی» یا «مراجع گواهی» نامیده می‌شود. بنابراین وظیفه دفاتر گواهی الکترونیکی تعیین هویت امضاءکننده و نتیجتاً سندیت بخشیدن به اطلاعات الکترونیکی است. در اروپا نیز برای تاسیس دفاتر خدمات صدور گواهی برای تایید و تصدیق داده‌های منضم به امضا و ارائه گواهی لازم در دستورالعمل شماره ۱۹۹۹/۹۳/CE مورخ ۱۳ دسامبر ۱۹۹۹ پارلمان و شورای اروپا پیش‌بینی شده است. ماده ۲ این دستورالعمل، دولت‌های عضو را مجاز می‌سازد نسبت به تاسیس دفاتر خدمات الکترونیکی و یا نگاهداری دفاتر موجود، طبق شرایط مندرج در دستورالعمل اقدام کنند. بر این اساس، مصوبه شماره ۲۷۲-۲۰۰۱ مورخ ۳۰ مارس ۲۰۰۱ شورای دولتی فرانسه ضمن تعریف گواهی الکترونیکی (بند ۹ ماده ۱) و گواهی الکترونیکی معتبر (بند ۱۰ ماده ۱)، شرایط لازم برای گواهی الکترونیکی معتبر را بر شمرده است.

۲- نحوه صدور اسناد

در نظام حقوقی ایران برای تنظیم و ثبت سند رسمی، شرایط شکلی و ماهوی مقرر شده است. از مقررات شکلی تنظیم سند می‌توان به تنظیم سند در اوراق رسمی چاپی، داشتن تمبر، داشتن شماره اوراق سند، لزوم مهر و امضاء و شماره و تاریخ سند، تصریح به نوع سند، نوشته شدن به زبان پارسی، ممنوع بودن قلم خوردگی و خدشه در اسناد و دفاتر، قید اقامتگاه متعاملین، نوشتن در دو نسخه، خواندن سند و امضاء توسط اصحاب معامله، لزوم ثبت تمام مندرجات سند و ... اشاره کرد. درباره شرایط ماهوی سند، باید این نکته را یادآور شویم، که نظر به این که سند رسمی نزد مقام رسمی و به وسیله او تنظیم و به ثبت می‌رسد، بعضی از شروط ماهوی سند به سردفتر نیز مربوط است.^۲

۱. Certification Service provider

۲. زیرا او عامل رسمی برای وقوع معامله و کسی است که عقد با حضور او منعقد می‌شود، ایقاع در حضور وی واقع می‌گردد و اقرار در محضر او محقق می‌شود. (حمیتی واقف، ۱۳۸۴، ص ۷۶).

یکی از شروط ماهوی در تنظیم سند بررسی اهلیت متعاملین توسط سردفتر است. این شرط بدین معنی است که طرفین معامله باید عاقل و بالغ و رشید باشند. از دیگر شروط ماهوی که توسط سردفتر احراز می‌گردند عبارتند از اراده متعاملین، احراز مالکیت متعاملین، مشروعیت معامله و عدم مخالفت با قانون و نظم عمومی و اخلاق حسنه می‌باشد. در نظام حقوقی فرانسه، قواعد وضع شده مربوط به تنظیم و ثبت سند به موجب قانون وانتوز از قواعد آمره است و لذا نمی‌توان در تنظیم اسناد آن قواعد را نادیده گرفت و برخلاف آن به تنظیم و ثبت اسناد پرداخت و در تنظیم و ثبت اسناد باید آن ضوابط خاص را در نظر گرفت. بنابراین تنظیم و ثبت اسناد در فرانسه همانند کشور ایران به دو دسته شرایط شکلی و ماهوی سند تقسیم می‌شود.

در باب نحوه صدور گواهی الکترونیکی در اسناد الکترونیکی مطمئن باید صدور گواهی مزبور توسط دفاتر صدور گواهی الکترونیکی و به سه روش گواهی اشخاص مستقل، گواهی اشخاص وابسته به بخش دولتی، گواهی اشخاص وابسته به بخش غیر دولتی انجام می‌گیرد. درخواست کننده گواهی پس از مراجعه به دفتر ثبت نام و اطلاع از لیست مدارک مورد نیاز برای صدور گواهی، باید مدارک را تهیه و به مسئول مربوطه تحویل دهد. در دفتر ثبت نام درخواست کننده باید فرم درخواست صدور گواهی الکترونیکی را کامل و درست پر کرده، و مسئول ثبت نام تایید کند؛ بنابراین، بخش شناسایی و احراز هویت متقاضی درخواست گواهی الکترونیکی در دفتر ثبت نام انجام می‌پذیرد. و در صورت مشاهده ایراد یا نقص در هر یک از قسمت‌های فرم برای تکمیل موارد مذکور به متقاضی عودت می‌شود. مسئول ثبت نام، مطابقت اطلاعات درج شده در فرم ثبت نام را با مشخصات موجود بررسی کرده و در صورت مغایرت، از متقاضی می‌خواهد که موارد مغایر، از طریق تکمیل فرم مربوطه، اصلاح شود. اگر مرحله احراز هویت با موفقیت انجام شود، توکن یا کارت هوشمند در اختیار متصدی ثبت نام قرار می‌گیرد. متصدیان ثبت نام، گواهی الکترونیکی درخواست کننده را در حضور خود وی تولید کرده و در توکن یا کارت هوشمند او قرار می‌دهند. سپس

مطالعه تطبیقی قواعد حاکم بر حقوق اسناد الکترونیکی از منظر قوانین ایران.....۱۹

گواهی الکترونیک تحویل متقاضی درخواست صدور گواهی الکترونیکی شده و متقاضی دریافت گواهی پس از دریافت گواهی خود، نام و نام خانوادگی اش را نوشته و امضا می‌کند و مبلغ تعرفه تعیین شده را مطابق با جدول تعرفه صدور گواهی الکترونیکی پرداخت می‌کند و در انتهای فرم، تاریخ و ساعت صدور گواهی توسط مسئول ثبت نام درج می‌شود.

قواعد حاکم بر اسناد الکترونیکی

در این بخش به اصول و قواعد حاکم بر اسناد الکترونیکی می‌پردازیم.

۱. اصل برابری (در حکم نوشته بودن) داده پیام

در قانون نمونه امضای الکترونیکی آنسیترال شرط کتبی بودن از مفهوم نوشته حذف گردیده و داده پیام را هم ارزش با مفهوم نوشته قرار داده است. در بند اول ماده ۸ قانون نمونه تجارت الکترونیکی آنسیترال مقرر شده است: «هرگاه قانون مکتوب بودن اطلاعات را لازم بداند، این شرط بوسیله داده پیام محقق خواهد شد...»^۱ همچنین ماده ۶ قانون مزبور در بیان اصل برابری داده پیام با نوشته اعلام می‌دارد: «جایی که قانون ملزم می‌کند که اطلاعات به صورت مکتوب باشند، این ضرورت توسط داده پیام مرتفع می‌شود، مشروط به این که اطلاعات موجود در داده پیام قابل دسترسی بوده و برای مراجعه بعدی قابل استفاده باشد...»^۲ باستناد این ماده و با توجه به تعریف بسیطی که قانون نمونه آنسیترال از داده پیام القا می‌کند، به این اصل اساسی خواهیم رسید که در مقام برخورد با داده پیام، نباید تبعیضی بین اسناد کاغذی و داده پیام که با استفاده از ابزارهای الکترونیکی تولید می‌شود قائل شد. در همین راستا به منظور توسعه دولت

۱. Art^۸(۱) Where the law requires information to be presented or retained in its original form, that requirement is met by a data message...

۲. Article ۶. Writing (۱) Where the law requires information to be in writing, that requirement is met by a data message if the information contained therein is accessible so as to be usable for subsequent reference

۲۰.....تحقیقات حقوقی تطبیقی ایران و بین‌الملل، سال دهم، شماره سی و هفتم، پاییز ۱۳۹۶

الکترونیکی، تجارت الکترونیکی و عرضه خدمات الکترونیکی و اصالت بخشیدن به اسناد الکترونیکی و کاهش اسناد کاغذی، بند ب ماده ۴۸ برنامه پنج توسعه کشور مقرر می‌دارد: «سند الکترونیکی در حکم سند کاغذی است مشروط بر آنکه اصالت صدور و تمامیت آن محرز باشد». با این تعریف مفهوم کتبی بودن در فضای مجازی به رسمیت شناخته شده و داده پیام از همان اعتبار نوشته در فضای غیرمجازی برخوردار گردیده است. در ماده ۶ قانون تجارت الکترونیکی ایران نیز آمده است «هرگاه وجود یک نوشته از نظر قانون لازم باشد، داده پیام در حکم نوشته است». پس با توجه به موارد مذکور می‌توان گفت هر جا که سندی لازم باشد، داده پیام می‌تواند جانشین و در حکم آن باشند.

۲. اصل به رسمیت شناختن حقوقی داده پیام

ماده ۵ قانون نمونه آنسیترال در بیان به رسمیت شناختن داده پیام مقرر می‌دارد: «اثر حقوقی، اعتبار یا قابلیت اجرایی اطلاعات، نباید به صرف این که به صورت داده پیام هستند، مورد انکار قرار گیرند»^۱.

ماده ۵، اصل اساسی ای را تشریح می‌کند که بر اساس آن داده پیام‌ها نباید مورد تبعیض واقع شوند، یعنی میان داده پیام و اسناد کاغذی نباید از لحاظ رسیدگی تفاوتی قائل شد. این ماده کلیه الزامات قانونی در خصوص یک «نوشته» یا یک نسخه اصل را شامل می‌شود. بعبارتی دیگر این ماده با بیان اینکه «تاثیر، اعتبار یا قابلیت اجرایی قانونی اطلاعات نباید صرفاً بدین دلیل نفی شود که به شکل یک داده پیام است» سعی در بیان به رسمیت شناختن حقوقی داده پیام در مواردی است که تاکنون سند کاغذی مورد پذیرش قرار گرفته می‌شد.

---

۱. Article ۵. Legal recognition of data messages
Information shall not be denied legal effect, validity or enforceability solely on the grounds that it is in the form of a data message.

مطالعه تطبیقی قواعد حاکم بر حقوق اسناد الکترونیکی از منظر قوانین ایران..... ۲۱

۳. اصل پذیرش در مراجع قضایی و اداری

ماده ۱۲ قانون تجارت الکترونیکی ایران در باب قابلیت استناد داده پیام در مقام اسناد و ادله اثبات دعوی مقرر می‌دارد: «اسناد و ادله اثبات دعوی ممکن است به صورت داده پیام بوده و در هیچ محکمه یا اداره دولتی نمی‌توان براساس قواعد ادله موجود، ارزش اثباتی «داده پیام» را صرفاً به دلیل شکل و قالب آن رد کرد». عبارت «ادله اثبات دعوی» که در این ماده به کار رفته است، ظاهراً به این معناست که تمامی دلایل پنج‌گانه موضوع ماده ۱۲۵۸ قانون مدنی، چنانچه به صورت داده پیام باشند، باید مورد پذیرش قرار گیرند.

۴. اصول حاکم بر امضای اسناد الکترونیکی

امضای الکترونیکی عبارت از داده‌ای است که در بستر الکترونیکی و به قصد التزام به مندرجات و مفاد داده پیام، به آن منضم یا متصل می‌شود و بیانگر رضایت ممضی به مفاد و مندرجات آن داده پیام بوده و موجبات شناسایی ایشان را فراهم می‌کند. امضاء صرف نظر از شکل و نحوه ایجاد آن (دستی یا الکترونیکی) از کارکرد یکسان و مشابه برخوردار است. و بعبارتی دیگر دارای هم ارزی عملکردی می‌باشد.^۱

۵. مقبولیت و قدرت اثباتی اسناد الکترونیکی

ماده ۹ قانون نمونه تجارت الکترونیکی آنسیترا ل در بیان مقبولیت و پذیرش داده پیام در نظام حقوقی ادله اثبات دعوا بیان می‌دارد: «در نظام ادله اثبات دعوا، هیچ یک از قواعد حقوقی نباید بعنوان دلیل ایجاد شده، مقبولیت و قابلیت پذیرش داده پیام را انکار کند: (الف) به صرف این که یک داده پیام است؛ یا (ب) به این دلیل که داده پیام در

---

۱. ماده ۷ قانون تجارت الکترونیکی ایران در تایید این موضوع بیان می‌دارد: «هر گاه قانون وجود امضاء را لازم بداند امضای الکترونیکی مکفی است».

۲۲.....تحقیقات حقوقی تطبیقی ایران و بین‌الملل، سال دهم، شماره سی و هفتم، پاییز ۱۳۹۶

قالب نسخه اصلی نیست، اگر آن بهترین دلیلی باشد که شخص آن را در این زمینه اقامه می‌کند.....»^۱

با احتساب محکمه پسند بودن بند ۱ که بر اساس آن داده پیام نباید به علت این که به شکل الکترونیکی می‌باشد از درجه اعتبار به عنوان مدرکی در دعوای قانونی ساقط شود. در تایید این گفتار، بند ۲ ماده ۹ قانون نمونه تجارت الکترونیکی آنسیترا (۱۹۹۶) در خصوص ارزش و توان اثباتی داده پیام مقرر می‌دارد: «اطلاعات موجود در داده پیام از ارزش اثباتی برخوردار است در ارزیابی ارزش اثباتی یک داده پیام، باید به قابلیت اطمینان روشی که از طریق آن داده پیام تولید، ذخیره یا ارسال شده توجه کرد، همچنین به قابلیت اطمینان روشی که طی آن تمامیت اطلاعات حفظ شده، و به روشی که از طریق آن هویت ارسال کننده معین می‌شود و به سایر عوامل مرتبط عنایت کرد» این ماده و ماده ۱۳ قانون تجارت الکترونیکی ایران در حکم مواد کلی بوده و مواد ۱۴ و ۱۵ ق.ت.ا.ا در حکم مواد خاصی هستند که ارزش اثباتی اسناد الکترونیکی مطمئن را تخصیص می‌زنند.^۲ بنابراین می‌توان گفت ماده ۱۳ ق.ت.ا.ا منصرف از داده پیام مطمئن بوده، به ارزش اثباتی داده پیام ساده (سند عادی الکترونیکی با امضای ساده) و امضای الکترونیکی ساده اشاره دارد.

۱. Article ۹. Admissibility and evidential weight of data messages

(۱) In any legal proceedings, nothing in the application of the rules of evidence shall apply so as to deny the admissibility of a data message in evidence:

(a) on the sole ground that it is a data message; or,
(b) if it is the best evidence that the person adducing it could reasonably be expected to obtain, on the grounds that it is not in its original form.

(۲) Information in the form of a data message shall be given due evidential weight. In assessing the evidential weight of a data message, regard shall be had to the reliability of the manner in which the data message was generated, stored or communicated, to the reliability of the manner in which the integrity of the information was maintained, to the manner in which its originator was identified, and to any other relevant factor.

۲. مظاهری، رسول، ناظم، علیرضا (۱۳۸۷)، ارزش اثباتی داده پیام و امضای الکترونیکی، نشریه نامه

حقوقی، ۷۰، ج ۴، شماره ۲، ص ۵۳

مطالعه تطبیقی قواعد حاکم بر حقوق اسناد الکترونیکی از منظر قوانین ایران.....۲۳

همچنین در مورد ارزش اثباتی اسناد رسمی الکترونیکی باید گفت اسناد رسمی یکی از معتبرترین ادله اثبات دعوا در حقوق ایران به شمار می‌آمده و در عرف به عنوان شاه دلیل محسوب می‌شوند. ساختار حقوقی فرانسه، سند رسمی از جایگاه بسیار بالایی برخوردار است. دلیل این امر این است که سردفتران در فرانسه برای دریافت پروانه سردفتری از مراحل گزینشی متعددی عبور کرده و با گذراندن دوره‌های کارآموزی بسیار پیچیده، کاملاً بر کار خود مسلط می‌شوند. مطابق ماده ۱ - ۲۸۸ قانون جدید آیین دادرسی مدنی فرانسه: «زمانی که امضای الکترونیکی از فرض صحت بهره‌مند است، به عهده قاضی است که بگوید آیا عناصری که در اختیار دارد، واژگونی این فرض را توجیه می‌کند یا نه؟» در همین راستا ماده ۱۳۶۶ قانون مدنی سال ۲۰۱۶ بیان می‌دارد: «نوشته به شکل الکترونیکی همانند نوشته کتبی (به همان میزان از اعتبار) به عنوان دلیل پذیرفته می‌شود،...»^۱ هم چنین در باب توان اثباتی سند الکترونیکی در مقابل سایر ادله اثبات دعوا، قانون‌گذار فرانسه صراحتاً مقرر داشته است که: «نوشته با زمینه الکترونیک، دارای همان نیروی ذاتی است که نوشته کتبی (یا نوشته با زمینه کاغذی) داراست». بنابراین یک برابری کامل میان ادله نوشته با زمینه الکترونیک و ادله نوشته کتبی با (با زمینه کاغذی) وجود دارد.^۲

نتیجه گیری

از مجموع مطالب فوق بدست می‌آید که، سند الکترونیکی، داده پیامی است که در مقام دعوی یا دفاع قابل استناد باشد. مستنبط از به بند اول ماده ۶ و بند دوم ماده ۹ قانون نمونه تجارت الکترونیکی آنسیترا ل و بند ب ماده ۴۸ برنامه پنجم توسعه کشور «سند الکترونیکی در حکم سند کاغذی است مشروط بر آنکه اصالت صدور و تمامیت

۱. Art ۱۳۶۶- L'écrit électronique a la même force probante que l'écrit sur support papier, sous réserve que puisse être dûment identifiée la personne dont il émane et qu'il soit établi et conservé dans des conditions de nature à en garantir l'intégrité

۲. مهدی، کی‌نیا، پیشین، ص ۳۶

۲۴.....تحقیقات حقوقی تطبیقی ایران و بین‌الملل، سال دهم، شماره سی و هفتم، پاییز ۱۳۹۶

آن محرز باشد». با عنایت به مواد ۶، ۷ و ۱۲ قانون تجارت الکترونیکی داده پیام در نظام ادله اثبات دعوی پذیرفته شده است و هر جا سندی از نظر قانون لازم باشد، داده پیام می‌تواند جانشین و در حکم آن باشد.

برگرفته از طبقه‌بندی پذیرفته شده در قانون مدنی راجع به اسناد سنتی، می‌توان اسناد الکترونیکی را واجد قابلیت تفکیک به دو نوع اسناد الکترونیکی عادی و رسمی دانست و با بررسی قانون تجارت الکترونیکی نیز اسناد عادی به دو دسته اسناد عادی مطمئن و غیر مطمئن تقسیم می‌گردند.

برای قاعده‌مند کردن پدیده سند الکترونیکی، نظامات حقوقی به دو طریق اقدام نموده‌اند، برخی از کشورها همچون فرانسه و آمریکا با تصویب یا اصلاح قوانین، صریحا سند الکترونیکی را به عنوان - نوشته‌ای که از طریق وسایل الکترونیکی تولید، ارسال، دریافت و ذخیره شده و در مقام دعوی یا دفاع قابل استناد باشد- پذیرفته و قوانینی جهت قاعده‌مند کردن آن تصویب نموده‌اند. اما در برخی کشورها همچون ایران برای انجام این مهم باید به تفسیر مقررات سنتی ناظر به حقوق اسناد کاغذی و تلفیق با مفاهیم نوین حقوق تجارت الکترونیکی اقدام نمود. قانون ایران تعریفی از سند رسمی الکترونیکی نکرده است و با استناد تعریف قانون مدنی از اسناد رسمی کاغذی می‌توان گفت: در حقوق ایران سند رسمی الکترونیکی سندی است رسمی، که به صورت الکترونیکی تنظیم و ثبت گردد. این تعریف از سند رسمی بصورت عام شامل اسناد رسمی احصاء شده در ماده ۱۲۸۷ قانون مدنی و به طور خاص مشمول اسناد تنظیمی در دفاتر اسناد رسمی می‌شود.

مطابق آنچه بیان گردید، در حقوق ایران سند الکترونیکی عادی با امضای مطمئن یا سند الکترونیکی مطمئن، داده پیامی است که صحت صدور امضای الکترونیکی آن توسط ممضی سند از جانب مرجع صلاحیتدار قانونی که در ایران بدان «دفاتر خدمات صدور گواهی امضای الکترونیکی» گفته می‌شود، تایید و با رعایت یک سامانه اطلاعاتی مطمئن ذخیره می‌شود و هنگام لزوم در دسترس می‌باشد و این در حالی است که این

مطالعه تطبیقی قواعد حاکم بر حقوق اسناد الکترونیکی از منظر قوانین ایران..... ۲۵

که این مرجع هیچ نظارتی بر مفاد و مندرجات سند و احراز اهلیت و هویت متعاملین و ... ندارد. دیگر آن که، روش صدور اسناد رسمی الکترونیکی، تفاوت‌های بسیاری با روش صدور اسناد الکترونیکی مطمئن دارد. برای صدور اسناد رسمی متقاضیان باید به دفاتر اسناد رسمی مراجعه حضور داشته باشند، بنابراین مداخله ماموران رسمی و حضور متعاملین نزد آن‌ها الزامی است. اما در مقابل، اسناد الکترونیکی مطمئن صرفاً اسنادی هستند که صحت انتساب امضا به امضاکننده توسط مرجع صدور گواهی الکترونیکی تضمین شده است، و البته این مرجع هیچ نظارتی بر مفاد و مندرجات سند و احراز اهلیت و هویت متعاملین و ... ندارد، بنابراین این سند جایگاه رفیع سند رسمی از نظر قدرت اجرایی و اثباتی را ندارد. دیگر اینکه سند رسمی الکترونیکی همانند سند رسمی واجد قدرت اجرایی است. اما تعمیم این قدرت به اسناد الکترونیکی مطمئن نیازمند تصریح قانونگذار بر مواردی خاص است و اصل بر این موضوع تاکید دارد که سند الکترونیکی مطمئن فاقد قدرت اجرایی است. در آخر به این نکته باید اذعان داشت که تاسیس حقوقی سند الکترونیکی مطمئن برای ایجاد امنیت و آرامش روانی در تبادل اسناد و معاملات در تجارت الکترونیکی بوده است. بنابراین بنا به کیفیت صدور این نوع از اسناد در زمره اسناد عادی قرار خواهند گرفت. اما اسناد رسمی مبنای توسعه اقتصادی، واجد آثار و امنیت حقوقی و دفاتر اسناد رسمی از بازوان قوه قضاییه و ابزار کاهش دعاوی می‌باشند.

پیشنهاد:

تدبیری در قانونگذاری فرانسه در خصوص اعتبار بخشی به اسناد الکترونیک و به طور ویژه سند رسمی الکترونیکی به کار رفته است که می‌تواند به عنوان روشی مناسب در تقنین مورد استفاده قرار گیرد. قانونگذار مزبور به جای آن که تعداد زیادی مواد با اصطلاحات فنی نامانوس برای جامعه حقوقی و عامه مردم تصویب کند، تنها به اضافه کردن بندهای مختصری به مواد موجود قانون مدنی در مبحث اسناد، اکتفا نموده است

۲۶.....تحقیقات حقوقی تطبیقی ایران و بین‌الملل، سال دهم، شماره سی و هفتم، پاییز ۱۳۹۶

و سپس با تنظیم آئین‌نامه‌های دولتی ساز و کار پشتیبانی از اسناد الکترونیکی را فراهم کرده است و بدین ترتیب اولاً خلا قانونی را مرتفع نموده و ثانیاً درک و جذب آسان این پدیده نو را در فرهنگ حقوقی جامعه خویش فراهم ساخته است، ثالثاً بستر پیاده سازی و فراگیری اسناد الکترونیکی را در زمینه‌های مختلف از جمله حوزه اسناد رسمی تنظیمی در دفاتر اسناد رسمی مهیا نموده است. در مقابل قانونگذار ایران برگرفته از الزامات قانون نمونه تجارت الکترونیکی آنسیترا در امور تجاری، قانون مربوط به تجارت الکترونیکی را با توجه به مقررات امضای الکترونیکی تدوین نموده و حتی در آن شرایط و آثار داده پیام (سند) مطمئن را تبیین نموده است، اما در مورد سند رسمی الکترونیکی تاکنون موضعی اتخاذ ننموده است. بنابراین بجا بود در کشور ما نیز که دارای حقوق نوشته و مشابه فرانسه در این مورد است، به جای اقتباس و ترجمه قانون نمونه آنسیترا، از نحوه قانونگذاری آن کشور الگو برداری می‌نمود و با اصلاح مواد مربوط به اسناد در قانون مدنی و پذیرش اسناد الکترونیکی، ضمن تایید اعتبار این نوع از اسناد در مراجع اداری و قضایی، با تنظیم آئین‌نامه اجرایی ساز و کار پیاده سازی و فراگیر شدن آن را فراهم می‌نمود. در آن صورت بود که این همه مواد (۶ تا ۲۵) با ایرادهای علمی و اصطلاحات نامانوس فنی تحت عنوان مستقل تصویب نمی‌شد. امروزه علیرغم تصویب قانون تجارت الکترونیکی ما شاهد خلا قانونی در زمینه اسناد رسمی الکترونیکی در کشورمان هستیم.

منابع

الف - فارسی

۱. آدابی، حمیدرضا (۱۳۸۸) حقوق ثبت تخصصی، چاپ دوم، تهران: انتشارات جنگل
۲. ارسطا، محمد جواد (۱۳۸۹) اعتبار سند و تعارض آن با ادله دیگر در حقوق ایران و فقه امامیه، نسخه دوم، تهران: انتشارات جنگل
۳. بهرامی، داریوش (۱۳۹۳)، حقوق ثبت املاک در ایران، چاپ دوم، تهران: انتشارات بنیاد حقوقی میزان
۴. حسینی نژاد، حسینقلی (۱۳۷۴) ادله اثبات دعوا، چاپ اول، تهران: نشر میزان
۵. حمیتی واقف، احمدعلی (۱۳۸۴) حقوق ثبت، چاپ دوم، تهران: نشر حقوقدان- دانش نگار
۶. دهخدا، علی اکبر (۱۳۸۵) فرهنگ متوسط دهخدا، تهران: دانشگاه تهران
۷. عمید، حسن (۱۳۷۴) فرهنگ عمید (جلد دوم)، سه جلد، تهران: انتشارات امیر کبیر
۸. کاتوزیان، ناصر (۱۳۸۴) اثبات و دلیل اثبات (جلد اول)، تهران: نشر میزان
۹. کی نیا، محمد (۱۳۸۸) امضای الکترونیک منطبق با حقوق فرانسه، تهران: نشر میزان
۱۰. محسنی، وجیهه، شریعت کرمانی، حسین، (۱۳۹۳) مطالعه تطبیقی ساختار و وظایف دفاتر اسناد رسمی در ایران و فرانسه، تهران: انتشارات نگاه بینه
۱۱. مدنی، سید جلال الدین (۱۳۷۶) ادله اثبات دعوی، تهران: انتشارات گنج دانش
۱۲. مظاهری، رسول، ناظم، علیرضا (۱۳۸۷)، ارزش اثباتی داده پیام و امضای الکترونیکی، نشریه نامه حقوقی، ۷۰، ج ۴، شماره ۲

۲۸.....تحقیقات حقوقی تطبیقی ایران و بین‌الملل، سال دهم، شماره سی و هفتم، پاییز ۱۳۹۶

۱۳. معین، محمد (۱۳۷۵) فرهنگ فارسی معین (جلد دوم)، تهران: انتشارات

امیرکبیر

ب - لاتین

۱. CARBONNIER, Jean. Introduction au droit, Thémis, PUF, ۲۷^e éd. ۲۰۰۲, n°۱۷۷.

۲. Code civil français. Retrived From <https://archive.org/details/codecivil۰۱fran>

۳. DIRECTIVE ۱۹۹۹/۹۳/EC OF THE EUROPEAN PARLIAMENT AND OF THE COUNCIL of ۱۳ December ۱۹۹۹ on a Community framework for electronic signatures

۴. DIRECTIVE ۲۰۰۰/۳۱/EC OF THE EUROPEAN PARLIAMENT AND OF THE COUNCIL of ۸ June ۲۰۰۰ on certain legal aspects of information society services, in particular electronic commerce, in the Internal Market (Directive on electronic commerce)

۵. Henri, léon et Jean MAZEAUD, Leçons de droit civil, Quatrième édition par Michel de JUGLART, ۱۹۶۷. Premier volume, n ۱۵۵.

۶. KAINIYA, Mohammad. (۲۰۰۸). LA SIGNATURE ELECTRONIQUE, Mémoire pour le master ۲ de droit notariat. Université Jean-Moulin Lyon III

۷. KAINIYA, Mohammad.(۲۰۱۱). La dématérialisation des actes et conventions (de l'expérience française à sa réception par le droit iranien?), Thèse de doctorat. Université Jean-Moulin Lyon۳.

۲۹.....مطالعه تطبیقی قواعد حاکم بر حقوق اسناد الکترونیکی از منظر قوانین ایران

۸. La loi n° ۲۰۰۰-۲۳۰ du ۱۳ mars ۲۰۰۰ Adoptée par le Parlement français

۹. Le décret n°۲۰۰۱-۲۷۲ du ۳۰ mars ۲۰۰۱ Le gouvernement français a approuvé

۱۰. Le décret n° ۲۰۰۵-۹۷۳ du ۱۰ août ۲۰۰۵ Le gouvernement français a approuvé

۱۱. REYNIS, Bernadrd, Notariale est reconnue sécurisée : une avancée majeure, Répertoire du notariat, Defrénois, ۳۰ octobre ۲۰۰۷ n°۲۰

۱۲. UNCITRA Model Law on Electronic Commerce Guide to Enactment. (۱۹۹۶). Retrived ۲۰۰۷, From <http://www.uncitral.org/english/texts/elecom/ml.html>

۱۳. UNCITRAL Model Law on Electronic Signatures with Guide to Enactment. (۲۰۰۱). Retrived ۲۰۰۸, From <http://www.uncitral.org/english/texts/esign/m;-esign.html>

۱۴. United Nations Convention on the Use of Electronic Communications in International Contracts

۱۵. UNIFORM ELECTRONIC TRANSACTIONS ACT (۱۹۹۹). Approved by the American Bar Association Dallas, Texas, February ۱۴, ۲۰۰۰

